

Олексій МУСТАФІН

**СПРАВЖНЯ
ІСТОРІЯ
СТАРОДАВНЬОГО
ЧАСУ**

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2018

Розділ I

СВІТАНОК ІСТОРІЇ

ПЕРШІ КРОКИ ЛЮДСТВА

1. Виникнення людини. Історія людства починається з появою перших людей. Вчені і досі сперечаються, коли й де це сталося. Але більшість із них найближчими до людей вважає **австралопітеків** — мавп, які мешкали в **Африці** понад чотири мільйони років тому. Назва цих істот українською перекладається як «*південні мавпи*». Ззовні вони і справді були не надто схожими на нас: заввишки трохи більше метра, з невеличкими головами зі скошеним чолом і без підборіддя. Але, на відміну від більшості мавп, австралопітеки пересувалися на двох ногах. Це дозволяло їм озиратися навкруги, вистежувати здобич і завчасно помічати небезпеку, а головне — звільнило їм руки. Взявши до рук палицю або камінь, австралопітеки могли відбиватися від ворогів і виконувати найпростішу роботу — скажімо, трощити горіхи чи викопувати із землі коріння.

Австралопітек
(реконструкція Природничого
музею Брауншвейга)

Вміння використовувати знаряддя, стверджують учені, відрізняло австралопітеків від інших тварин. І саме з розвитком цієї корисної навички чимало дослідників пов'язують появу поряд із «південними мавпами» справжніх людей. Це сталося близько **двох мільйонів років тому**. Такий вік мають знайдені археологами в долині **Олдувай** у сучасній африканській країні Танзанія найдавніші кам'яні знаряддя — оброблене з одного боку каміння.

Череп габіліса
(Національний музей Танзанії)

Їх навчилися виготовляти близькі родичі австралопітеків, яких учені відносять до виду «**гомо габіліс**» — українською це словосполучення перекладають як «люди вправні». Людьми **габілісів** іменують саме тому, що жодна тварина не може сама виробляти знаряддя праці.

Оскільки перші виготовлені знаряддя були кам'яними, то й найдавнішу епоху в історії людства вчені називають **кам'яною добою**. Кам'яну добу також поділяють на кілька періодів. Найперший із них називають

палеолітом — від грецьких слів «палео» (*стародавній*) і «літ» (*камінь*), а початок палеоліту — за місцем найдавніших знахідок — **олдувайською добою**. Це був час, коли знаряддями слугували ледь оббиті чи просто розколоті камені. Нам важко навіть казати напевно, чи обробляли габіліси каміння свідомо, чи це траплялося випадково. Але способи обробки каменю були схожими навіть у людей, які жили далеко одне від одного і не могли спілкуватися між собою.

Місця знахідки залишків
найдавніших людей

Жили найдавніші люди майже так само, як і мавпи. Харчувалися фруктами, овочами, ягодами, істивним корінням, листям, слимаками, комахами — всім, що вдавалося знайти навколо. Вчені називають такий спосіб добування їжі **збиральництвом**. У пошуках харчів люди постійно переходили з місця на місце, а щоб легше було захищатися від ворогів — гуртувалися у **стадо**, яке зазвичай складалося з 20—30 осіб. Проти великих хижаків

і хвороб найдавніші люди були безсилими, і мало хто з них доживав навіть до 25 років.

2. Люди розселяються світом.

Габіліси були не єдиним видом найдавніших людей. Поруч із ними жили й інші — **ергастери** (латиною — «*працівники*»). Розвиненішими за габілісів і ергастерів учені вважають **еректусів** — ця назва перекладається як «*випростані*», або ж «*прямохідні*». Еректуси і справді не так сильно нахилилися вперед під час пересування. І харчувалися не лише рослинною їжею, а й полювали на тварин. **Мисливство** — небезпечніша справа. Вона

Череп еректуса
(Національний музей Ефіопії)

вимагала неабиякої сили і спритності. Але м'ясна їжа поживніша, та й навичок виживання в еректусів було значно більше.

У пошуках здобичі еректуси поступово розселилися на величезній території — не лише в Африці, а й у **Європі** та **Азії**, досягши **Тихого океану**. Перші відомі науці кістки еректусів знайшли аж на індонезійському острові **Ява**. Оскільки вони були не схожі на залишки сучасних людей, археологи назвали цих істот **пітекантропами** (з грецької це слово перекладається як «*мавпа-людина*»). Інші різновиди еректусів здобули назви за місцем знахідок: **синантроп** («*китайська людина*»), **атлантроп**, **гейдельберець** тощо.

Еректуси навчилися не просто обробляти камені, а й виготовляти з них знаряддя певної форми — **рубилу**. Для полювання стародавні мисливці могли використовувати також загострені гілки дерев — найдавніші **спици**. Але до нашого часу збереглися здебільшого вироби з каменю. За місцем першої знахідки рубил — місцевістю **Сент-Ашель** у теперішній Франції — наступний за олдувайською добою час в історії людства називають **ашельською добою**.

Праця сприяла розвитку людини. Вона вчилася міркувати і спілкуватися. Її рухи були щоразу вправнішими і точнішими.

Зміни відбувалися повільно, але зрештою люди ставали все менш схожими на мавп і подібнішими до нас із вами.

3. Підкорення вогню. Найдавніші люди боялися *вогню*, як його лякаються тварини. Але згодом (можливо, допоміг випадок або ж гору взяла цікавість) люди зрозуміли, що полум'я може не лише боляче пекти, вбивати й знищувати. Якщо триматися від дерева, яке палає, на певній відстані, воно може зігріти, а вночі — розвіяти темряву і відігнати хижих звірів.

Поступово найкмітливіші збагнули, що вогонь можна зберегти, якщо до нього підкладати хмиз, траву чи сухе гілля. Більш того: запалену гілку або ж вугілля, що тліло, можна перенести у зручне місце: скажімо, до печери, де людське стадо зупинилося на ночівлю. Щоправда, часто переносити багаття було ризиковано, вогонь міг згаснути. Це змушувало людей вести більш осілий спосіб життя, облаштовуючи більш-менш постійні *житла*.

У теплій і світлій оселі людина вже не так залежала від зміни дня і ночі. Вогонь допомагав розколоти каміння і загострити списи. Полум'я навчилися застосовувати й під час полювання, заганяючи заляканих вогнем тварин до завчасно облаштованих пасток. Врешті-решт, люди почали використовувати вогонь і для приготування їжі. Можливо, й цього разу допоміг випадок — хтось скуштував м'яса, яке просто впало у багаття, та, вражений його смаком, поділився своїм відкриттям із сородичами. Так чи інакше, але підкорення вогню дозволило людям вести зовсім інший спосіб життя, не схожий на існування тварин.

ПОЯВА «ЛЮДИНИ РОЗУМНОЇ»

1. Льодовиковий період. Близько 150 тисяч років тому умови існування людей раптово погіршилися. Щороку зима ставала довшою, літо — прохолоднішим. Сніг подекуди не встигав розтанути, земля промерзала, а північ Європи та Азії вкрилася справжнім крижаним панциром, що поступово почав просуватися на південь. Розпочалася доба **великого зледеніння**, або ж **льодовиковий період**.

Світ за мустьєрської доби

Змін зазнав і рослинний, і тваринний світ. Краї, наближені до льодовика, перетворилися на холодну пустелю — **тундру**. Звичні до тепла звірі загинули або перекочували до Африки, поступившись місцем гігантам, вкритим шерстю, — **мамутам, віцебикам, печерним ведмедям**. Люди, майже позбавлені рослинної їжі, змушені були навчитися полювати і на цих звірів. Якщо полювання закінчувалося успішно — м'яса, жиру, кісток вистачало для харчування й обігріву житла протягом усього року. Але зусиль невеликого людського стада для перемоги над такою великою твариною було замало. Щоб вижити, люди мусили ставати згуртованішими й організованішими.

2. Неандертальці. Впоратися з новими випробуваннями еректуси не могли. Вони якщо й вижили, то лише у віддалених краях на півдні. Натомість у льодовиковий період заявили про себе нові види людей, першими з яких були **неандертальці**. Їх так називають за місцем, де вчені вперше знайшли кістки людини цього виду, — ущелиною **Неандерталь** на території сучасної Німеччини.

Неандертальці відрізнялися від попередників значно більшим мозком, були кмітливішими і значно сильнішими. Точно відомо, що неандертальці вбиралися в **одяг** зі шкіри і хутра вбитих звірів — інакше просто не пережили б суворої зими. А для цього

вони мали навчитися виготовляти нові кам'яні знаряддя — такі як *шкребки* і *гострокінечники* — із завчасно зроблених *заготовок*. За місцевістю, де були знайдені такі знаряддя, — **Ле Мустьє** у нинішній Франції — «добу неандертальців» називають **мустьєрською**. За мустьєрської доби люди навчилися не тільки підтримувати, а й *добувати вогонь* — за допомогою іскри від кременя або тертя. Порівняно з сучасною людиною неандертальці мали вигляд, щоправда, дещо незграбний і, на думку вчених, не вміли чітко говорити, спілкуючись між собою вигуками. Але цього їм цілком вистачало для того, щоб влаштувати доволі складні справи, такі як полювання на мамута або ж будівництво великої оселі зі звіриних кісток та шкір.

Неандертальці жили вже не стадами, а *первісними громадами*. Житло, запаси їжі та навіть знаряддя праці були спільними. Чоловіки разом полювали і будували, жінки займалися збиральництвом, облаштовували побут, підтримували вогонь, готували їжу, шили одяг і виховували дітей — теж спільно. Деякі вчені вважають, що неандертальці вірили в існування потойбічного світу, адже ховали померлих, залишаючи разом із тілом предмети, що могли бути «використані» після смерті.

Неандерталець із впольованою твариною
(реконструкція Неандертальського музею)

З М І С Т

Розділ I СВІТАНОК ІСТОРІЇ

Перші кроки людства.....	5
Поява «людини розумної».....	8
Початки громадського життя.....	12
Первісні хлібороби і скотарі.....	18
Становлення патріархального суспільства.....	22
Зміни у громадському житті.....	26
Світ племен і перші міста.....	32

Розділ II НАЙДАВНІШІ ДЕРЖАВИ

Міста-держави шумерів.....	39
Про що розповідають глиняні таблички.....	45
Війни між містами та об'єднання Месопотамії.....	51
Міста-держави Стародавньої Індії.....	57
Виникнення держави у Давньому Єгипті.....	61
У тіні пірамід.....	67
Стародавній Ханаан. Амореї та гіксоци.....	74
Критська морська держава.....	80
Єгипет за часів найвищого піднесення.....	87
Хеттське царство.....	92
Перші давньогрецькі держави.....	96
Історія, що збереглася завдяки міфам.....	103

Розділ III РОЗМАЇТТЯ СТАРОДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Перші держави Давньої Америки	110
Виникнення держави у Давньому Китаї	117
Арії та виникнення нових держав у Ірані та Індії	125
Нові релігійні вчення. Заратуштра і Будда	130
Стародавній Ізраїль	135
Фінікійські міста-держави. Мудреці та пророки	141
Фінікійська колонізація. Тартес і Карфагенська держава	149
Міста-держави етрусків	154
Виникнення давньогрецьких полісів	159
Створення грецьких колоній. Тиранія	165
Коринфська держава	171
Встановлення та повалення демократії в Мегарах.....	175
Спартанська держава — «група рівних»	180
Афіни: між тиранією і реформами	184
Як жили, навчалися і кого шанували давні греки	189

Розділ IV ОБ'ЄДНАННЯ СТАРОДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Ассирійська держава	199
Халдейське царство	205
Утворення Перської держави	210
Персія за часів Дарія I	214
Греко-перські війни	219
Афіни за часів Перикла	226
Розквіт давньогрецької культури	231
Греція V—IV століть до нашої ери	240
Занепад Персії. Піднесення Македонії	248
Александр Великий і його «світова держава»	253

Утворення елліністичних держав.....	259
Галли — господарі Центральної Європи.....	268
Від Чорного моря до Балтики: давні мешканці Східної Європи	273
Індія та Іран після завоювань Александра Великого	279
Об'єднання Китаю	286
Держави Стародавньої Мексики	295

Розділ V
СТАРОДАВНІЙ РИМ: ВІД МІСЬКОЇ ГРОМАДИ
ДО «СВІТОВОЇ ІМПЕРІЇ»

Перші століття римської історії.....	301
Боротьба плебеїв із патриціями	307
Об'єднання Італії під римською владою	313
Боротьба Рима з Карфагеном.....	319
Перетворення Римської республіки на «світову державу».....	324
Загострення внутрішньої боротьби у Римській республіці	330
Мітридатіві війни і занепад Римської республіки	337
Від першого тріумвірату до диктатури Цезаря	344
Рим стає імперією	350
Зміни в культурному і релігійному житті. Християнство	357
Імператорський Рим: володарі та піддані.....	366
Імперія за часів випробувань.....	378
Оновлена імперія: від Діоклетіана до Феодосія	386
Відокремлення Західної Римської імперії та її загибель	392